

Riigikogu 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude väljaselgitamiseks moodustatud uurimiskomisjoni

LÕPPARUANNE

Tallinn,
19. detsember 2006

SISUKORD

1. Sissejuhatus	lk 1
2. Uurimiskomisjoni moodustamise eesmärk	lk 2
2.1. Komisjoni moodustamisele viinud eelnõude menetlemisest ja uurimiskomisjoni ülesanded	lk 3
2.2. Komisjoni koosseis ja tegevus	lk 4
3. Meetod	lk 7
3.1. Uurimiskomisjoni valitud viisid püstitatud ülesannete lahendamiseks	lk 7
3.2. Kutsututele esitatud küsimused.	lk 8
4. Uurimiskomisjoni töö	lk 8
4.1. Milliseid strateegilise sisuga veoseid oli 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt võimalik hankida?	lk 8
4.2. Suhted Rootsi poolega	lk 11
4.2.1. Riksdagi Estonia parlamendigrupi külaskäik Tallinnasse	lk 11
4.2.2. Riigikogu uurimiskomisjoni vastuvisiit Stockholmi	lk 11
4.3. Kuidas toimusid Rootsi Valitsuse poolt kinnitust leidnud sõjatehnika veod 14. ja 20. septembril 1994 parvlaevaga Estonia Eesti Vabariigi territooriumilt Rootsi Kuningriiki?	lk 13
4.4. Kes oli või võis olla Eestis teadlik kõnealustest vedudest?	lk 14
4.5. Eesti Vabariigi ametiasutuste haldussuutlikkus ja võimekus 1994. aastal	lk 15
4.6. Kuidas oleksid pidanud toimuma strateegilise sisuga kaupade veod kehtiva õiguskorra kohaselt?	lk 16
4.7. Kas on alust arvata, et sõjatehnika vedu leidis aset ka 27. septembril 1994 Tallinnast väljunud parvlaeva Estonia pardal?	lk 17
4.8. Kuidas hinnata rahvusvahelise laevahuku uurimise komisjoni (JAIC), kriminaaluurimise või mõne muu uurimise tollaseid tulemusi?	lk 19
5. Komisjoni tähelepanekud uurimiskomisjoni ülesannete täitmise alla otseselt mittekuuluv osas..	lk 19
6. Kokkuvõte	lk 21
7. Ettepanekud Vabariigi Valitsusele	lk 22
Riigikogu liikme Evelyn Sepa eriarvamus	lk 23

Lisa 1. Riigikogu 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude selgitamiseks moodustatud uurimiskomisjoni käsutuses olevate materjalide loetelu

Riigikogu 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude väljaselgitamiseks moodustatud uurimiskomisjoni

LÕPPARUANNE

I. Sissejuhatus

Riigikogu 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude väljaselgitamiseks moodustatud uurimiskomisjoni (edaspidi *komisjon* või *uurimiskomisjon*) moodustamise alus on 30. novembril 2004 Rootsi STV 1 saates "Uppdrag granskning" avaldatud Rootsi endise tolliametniku Lennart Henrikssoni väide, et 1994. aastal, vahetult enne parvlaeva Estonia hukku oli ta tunnistaja Rootsi kaitseväe vedudele parvlaeva Estonia pardal Tallinnast Stockholmi. Tollitöötaja Lennart Henrikssoni sõnul kutsuti ta toona, 14. septembril koos oma otsese ülemusega tollivalitsusse, kus sai korralduse konkreetsete registreerimisnumbritega sõidukite last kontrollimata läbi lasta. Teine suuremat lasti vedav auto pääses kokkuleppe kohaselt tollikontrollita Stockholmi sadamast läbi sama aasta 20. septembril. Olles kohustatud "teesklema" tollikontrolli, heitis Lennart Henriksson 1994. aasta septembris pilgu veostele ning leidis, et tegemist on tõenäoliselt sõjatööstuse elektroonikaseadmetega.

Pärast mainitud intervjuud kinnitasid Rootsi kaitsejõud, et kaitseväge ja tolli vahel "oli ja on endiselt Tolliametiga leping, selle sisu on aga salajane" ja "kaitsejõud ei saa täpsemalt seletada, miks Rootsi kaitsejõud olid huvitatud Eestist pärit sõjalistest materjalidest, ent kaitsejõud on alati huvitatud, kui asi puudutab ümbritsevate riikide sõjaväelist varustust"¹.

Pärast nende faktide avalikuks tulekut otsustas Rootsi Kuningriigi Valitsus 3. detsembril 2004 teha kuningriigi õukonnakohtu eesistujale, kohtunik Johan Hirschfeldtile ülesandeks asjaolusid uurida ning valitsusele sõjatehnika vedude kohta hiljemalt 21. jaanuariks 2005 aruanne koostada. Kohtuniku ülesanne oli uurida, kas sõjatehnika veod parvlaevaga Estonia 14. ja 20. septembril 1994 tõepoolest aset leidsid ning kui leidsid, siis kas need sõjatehnika veosed võisid olla plahvatusohtliku sisuga.

¹ Rootsi kaitseväge pressiesindaja Rootsi Raadio saates "Ekot" 2. detsembril 2004.

Samal valitsuse istungil otsustati tellida ka kaitsevält ja kaitseväge varustusametilt aruanne selle kohta, kuidas Rootsi kaitsevägi kasutab tsiviilaluseid sõjalise sisuga materjalide vedudeks.²

Rootsis korraldatud uurimise tulemusena kinnitati, et 14. ja 20. septembril 1994 veeti parvlaeva Estonia pardal sõjatehnikat. See koosnes sõjatehnika elektroonikast, millel puudus Johan Hirschfeldti aruande kohaselt "igasugune seos relvasüsteemidega" ja tehnika oli mõeldud Rootsi kaitsevägele. Uurimise käigus ei tuvastatud andmeid selle kohta, et Rootsi kaitsevägi oleks mõnel muul korral selletaolist tehnikat parvlaevaga Estonia vedanud.³

Riigikogu uurimiskomisjoni moodustamise eesmärk oli Rootsis ilmnunud asjaolude valguses selgusele jõuda, kas Eesti ametkonnad või ametiisikud olid sõjatehnika vedudest teadlikud või nendega seotud, sest sõjatehnika pidi vähemalt 1994. aasta kahel mainitud kuupäeval olema parvlaevale Estonia laaditud Tallinna sadamas.

Ajakirjanduse kaudu olid mitmed Eesti tippsõjaväelased (sh kunagine Eesti kaitseväge juhataja Aleksander Einseln) varem väitnud, et parvlaevaga Estonia on veetud ebaseaduslikult kõige erinevamat sõjatehnikat, alates kuulipildujatest ja raketidest kuni radioaktiivsete materjalideni. Samal ajal ei olnud antud väidetele Eestis dokumentaalset kinnitust, võimalikke sõjatehnika vedusid parvlaeva Estonia pardal peeti avalikkuses varem pigem alusetuteks konspiratsiooniteooriateks.

Põhiseaduskomisjon pöördus otse või Riigikantselei kaudu Eesti Vabariigi ametkondade poole eesmärgiga selgitada, kas kinnitust leidnud sõjatehnika vedudest Eestis teati. Põhiseaduskomisjonile esitatud vastustest tulenes, et Eesti ametkondadel ei olnud informatsiooni mis tahes sõjatehnika salajaste vedude kohta 1994. aastal parvlaeva Estonia pardal.

II. Uurimiskomisjoni moodustamise eesmärk

Uurimiskomisjoni ülesanne oli sõjatehnika veoga Eestist või Eesti kaudu Rootsi Kuningriiki seonduvate "faktiliste ja õiguslike asjaolude objektiivne ja erapooletu analüüs". Komisjon pidi välja selgitama "Eesti Vabariigi ametnikud ja ametkonnad, kes olid informeeritud või osutasid eraviisilist või ametkondlikku kaasabi sõjatehnika veole Rootsi Kuningriiki". Komisjoni ülesanne oli ka "toimunule hinnangu andmine ning saadud faktide ja tõendite alusel Vabariigi Valitsusele ettepanekute tegemine". Ka komisjoni moodustamiseks vastu võetud Riigikogu otsuse kohaselt tuli komisjonil

² Rootsi Kuningriigi Valitsuse 2004. aasta 3. detsembri otsusest nr 2 teha Kaitsejõududele koostöös Kaitsejõudude Varustusametiga ülesandeks esitada hiljemalt 21.01.2005 Rootsi valitsusele aruanne "Sõjalise sisuga materjalide transportimisest Rootsi kaitseväge poolt tsiviilotstarbeliste sõidukitega".

³ "Sõjatehnika transpordi uurimine M/S Estonial", Rootsi Kuningriigi Valitsusele edastatud Johan Hirschfeldti raporti avaliku osa tõlge, 21.01.2005, lk 5.

“teha järelduste tulemusena ettepanekud tsiviillaevandusega kaasnevate julgeolekuliste ohtude ennetamiseks”.⁴

Eesti ajakirjanduse väitel (vt nt “Eestil pole Estonia salaveo dokumente” ja ”Lääs avastas Nõukogude Liidust enneolematut sõjatehnikat”, Postimees, 4.02.2005.) on välisluurega tegeleva Teabeameti, vastuluurega tegeleva Kaitsepolitsei ameti ja sõjaväeluure vanemad ametnikud kinnitanud, et 1990. aastate algul aitasid kohalikud eriteenistused tihti lääne eriteenistustel siin tegutseda ja lahkuvatelt Vene relvajõudude sõjaväeosadelt erinevat sõjatehnikat hankida, ning sellesse suhtuti positiivselt.

Ametlikult Eesti eriteenistused militaar tehnoloogia läände vedamisega ei tegelnud ning koostööd ei ole dokumentaalselt fikseeritud.

Uurimiskomisjoni ülesanne oli seega 1994. aasta olustiku rekonstrueerimine, et praegu riigi tasandil anda hinnang tollal aset leidnud sõjatehnika vedudele. Hinnangute andmine ja tollase olukorra selgitamine on vajalik muu hulgas ka seetõttu, et välistada tulevikus sellise tegevuse võimalikkust ükskõik millise teise riigi huvides.

2.1. Komisjoni moodustamisele viinud eelnõude menetlemisest ja uurimiskomisjoni ülesanded

Eesti Keskerakonna fraktsioon algatas 6. detsembril 2004 eelnõu uurimiskomisjoni moodustamise kohta.⁵ Põhiseaduskomisjonis toimus Riigikogu otsuse eelnõu – 533 OE – esimese lugemise arutelu 17. ja 27. jaanuaril ning 8. veebruaril 2005. Põhiseaduskomisjoni 2005. aasta 17. jaanuari istungile olid kutsutud peaminister Andrus Ansip, tollase rahvusvahelise uurimiskomisjoni esimees kapten Uno Laur ning Maksu- ja Tolliameti direktor Aivar Rehe. Põhiseaduskomisjon saatis eelnõu menetlemiseks järelepärimised Eesti Vabariigi eriteenistuste ja sõjaväega seotud ametkondadele. Kõik mainitud riigiasutused teatasid, et neil ei ole mingit informatsiooni sõjatehnika veo kohta mainitud ajavahemikus Eesti Vabariigi territooriumilt Rootsi Kuningriiki. Põhiseaduskomisjon kohtus eelnõu menetlemise käigus 27. jaanuaril 2005 Kaitseministeeriumi julgeoleku osakonna juhataja Herman Simmi, Kaitsepolitsei ameti peadirektori Aldis Aluse ja Politsei ameti esindaja Priit Männikuga. Komisjon arutas eelkõige küsimust, kas Kaitseministeeriumil või Kaitsepolitsei ametil oli andmeid või väidetavat seost sõjatehnika veoga ning millises õiguslikus võtmes tuleks 1994. aasta sõjatehnika vedusid analüüsida. Põhiseaduskomisjon juhtis tähelepanu sellele, et kohtunik Hirschfeldti raporti lisad sõjatehnika vedudega seonduva kohta on Rootsi salastanud 70 aastaks.

8. veebruaril 2005 toetas põhiseaduskomisjon eelnõu esimese lugemise lõpetamist. Eelnõu esimene lugemine Riigikogu täiskogus toimus 17. veebruaril 2005. Eelnõu esimene lugemine lõpetati.

⁴ Riigikogu otsus ”Riigikogu uurimiskomisjoni moodustamine 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude väljaselgitamiseks”, punkt 2. – RT I 2005, 29, 218.

⁵ Vt <http://web.riigikogu.ee/ems/plsql/motions.show?assembly=10&id=533&t=E>

Põhiseaduskomisjon otsustas 10. märtsil 2005 saata eelnõu Riigikogu täiskogusse teisele lugemisele. Teisel lugemisel 17. märtsil 2005 võttis aga algataja eelnõu tagasi, sest esitatud muudatusettepanekute jõustumine oleks tähendanud uurimiskomisjonile mitte üksnes septembris parvlaevaga Estonia toimunud vedude asjaolude väljaselgitamist, vaid laiemalt kõigi 1994. aastal Eesti territooriumil sõjatehnika vedudega seotud asjaolude uurimist, mis oleks algataja arvates olnud liialt lai uurimisülesanne.⁶

21. märtsil 2005 algatas Eesti Keskerakonna fraktsioon uuesti uurimiskomisjoni moodustamise eelnõu. 2. mail otsustas põhiseaduskomisjon teha Riigikogu täiskogule ettepaneku otsuse eelnõu – 608 OE – esimene lugemine Riigikogu täiskogu 2005. aasta 10. mai istungil lõpetada. 2. mail 2005 toimus komisjonis eelnõu teise lugemise arutelu ning komisjon otsustas konsensusega uurimiskomisjoni moodustamist toetada.⁷

Riigikogu täiskogu toetas uurimiskomisjoni moodustamist ning otsuse eelnõu võeti Riigikogu otsusena vastu Riigikogu täiskogu 2005. aasta 19. mai istungil. Otsusest tulenevalt on 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude väljaselgitamiseks moodustatud Riigikogu uurimiskomisjoni ülesanded⁸:

- 1) sõjatehnika veoga Eestist või Eesti kaudu Rootsi Kuningriiki seonduvate faktiliste ja õiguslike asjaolude objektiivne ja erapooletu analüüs ja väljaselgitamine;
- 2) Eesti Vabariigi ametnike ja ametkondade väljaselgitamine, kes olid informeeritud või osutasid eraviisilist või ametkondlikku kaasabi sõjatehnika veole Rootsi Kuningriiki;
- 3) toimunule hinnangu andmine ning ettepanekute tegemine Vabariigi Valitsusele saadud faktide ja tõendite alusel;
- 4) töö käigus faktiliste asjaolude tuvastamise ja järelduste tulemusena tekkinud ettepanekute tegemine tsiviillaevandusega kaasnevate julgeolekuliste ohtude ennetamiseks.

2.2. Komisjoni koosseis ja tegevus

Riigikogu uurimiskomisjon moodustati järgmises koosseisus: Eestimaa Rahvaliidu fraktsiooni liige Margus Leivo (asendusliige Rein Randver), Eesti Keskerakonna fraktsiooni liige Evelyn Sepp (asendusliige Ain Seppik), Sotsiaaldemokraatliku Erakonna fraktsiooni liige Jarno Laur (asendusliige Jüri Tamm), Ühenduse Vabariigi

⁶ Vt http://web.riigikogu.ee/ems/stenograms/2005/03/t05031708-03.html#P108_13923

⁷ Vt <http://web.riigikogu.ee/ems/plsql/motions.show?assembly=10&id=608&t=E>

⁸ Riigikogu otsus "Riigikogu uurimiskomisjoni moodustamine 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude väljaselgitamiseks", punkt 2. – RT I 2005, 29, 218.

Eest – Res Publica fraktsiooni liige Ken-Marti Vaher (asendusliige Urmas Reinsalu), Reformierakonna fraktsiooni liige Ülle Rajasalu ja Isamaaliidu fraktsiooni liige Trivimi Velliste.⁹

Komisjoni esimesel istungil 26. mail 2005 esitati komisjoni esimehe kohale kaks kandidaati – Margus Leivo ja Evelyn Sepp. Komisjoni esimeheks valiti konkureerival hääletusel komisjoni liige Margus Leivo ning aseesimeheks komisjoni liige Evelyn Sepp.

Komisjoni moodustamise otsuse punkti 6 kohaselt kaasati komisjoni töö tagamiseks vajalik arv töötajaid ja eksperte. Komisjoni konsultandi kohuseid asus täitma Riigikogu põhiseaduskomisjoni konsultant Martti Lutsar, kes 1. maist 2006 täidab komisjoni nõuniku ülesandeid. Samast kuupäevast täidab komisjoni konsultandi ülesandeid Riigikogu Kantselei infonõunik Helin Noor.

2005. aasta 15. detsembri otsusega¹⁰ pikendas Riigikogu komisjoni volitusi 1. juulini 2006, sest uurimise käigus oli selgunud, et komisjoni töö on osutunud tunduvalt mahukamaks, kui seda arvati komisjoni moodustamisel. Põhiliselt oli suurendanud planeeritud töö mahtu uurimise arenedes laienenud küsitletavate isikute nimekiri. Antud otsuse eelnõu esitasid Riigikogu Eesti Keskerakonna fraktsioon, Eestimaa Rahvaliidu fraktsioon ja Isamaaliidu fraktsioon.

Komisjon esitas 17. mail 2006 Riigikogule vahearuande Riigikogu kodukorra seaduse § 20 lõike 3 kohaselt, mis näeb ette vahearuande esitamist Riigikogule vähemalt kord jooksva aasta jooksul.

Komisjon võttis pärast vahearuande esitamist seisukoha, et 1. juuliks 2006, mis oli komisjoni volituste lõppemise ja lõpparuande esitamise tähtaeg, ei jõuta kõiki asjassepuutuvaid isikuid küsitleda ning vajalikke ekspertiise teostada.

Samadel põhjustel pikendas Riigikogu oma 2006. aasta 14. juuni otsusega uurimiskomisjoni volitusi 15. novembrini 2006.¹¹

Uurimiskomisjon on pidanud 45 istungit. Komisjoni esimees Margus Leivo on osalenud neljakümne kolmel, aseesimees Evelyn Sepp neljakümne ühel, Ülle Rajasalu kolmekümne seitsmel, Trivimi Velliste kolmekümne ühel, Ken-Marti Vaher üheksateistkümmel ning Jarno Laur seitsmeteistkümmel istungil.

Kokku on komisjon istungite jooksul kohtunud 56 isikuga. Viiel korral on kohtunud Vabariigi Valitsuse asjatundjate komisjoni esimehe prokurör Margus Kurmiga ja ühel komisjoni istungil justiitsminister Rein Langiga.

Komisjon on kohtunud järgmiste uurimise seisukohalt oluliseks peetud ameti- ja muude isikutega (1994. a. seisuga, *kui ei ole märgitud teisiti*) ning neid küsitlenud:

Aksel, Kristo – Kaitseliit, sideülem;

Allvee, Raul – parvlaeva Estonia 2. tüürimees;

Alus, Aldis – Kaitsepolitseiameti peadirektor (2006. a seisuga);

⁹ *Ibid.*, punkt 1.

¹⁰ RT I 2005, 69, 537.

¹¹ RT I 2006, 29, 226.

Böstrov, Sergei – Kaitsealiidu 2. osakonna ehk luureosakonna ülem;
Einseln, Aleksander – kaitseväe juhataja;
Frosch, Ants – Teabeameti peadirektor (2006. a seisuga);
Johanson, Johannes – Estline'i direktor;
Kadak, Jüri – Kaitsejõudude Peastaabi 3. osakonna ehk operatiivosakonna ülem;
Kert, Johannes – Kaitsealiidu ülem;
Krjutskov, Vassili – laevahukust pääsenud reisija;
Kross, Erik Niiles – Eesti saatkonna nõunik USA-s (1995. aasta märtsist Riigikantselei koordineerimisdirektor);
Kuks, Jaak – kaitseministri nõunik;
Kõuts, Tarmo – Piirivalveameti peadirektor;
Laaneots, Ants – Kaitsejõudude Peastaabi ülem (2006. a. seisuga kaitseväe juhataja);
Laar, Mart – peaminister (8. novembrini);
Laigna, Einar – Kaitsejõudude Peastaabi 4. osakonna ehk tagalaosakonna ülem;
Lang, Rein – justiitsminister (2006. a seisuga);
Lippmaa, Jaak – Valitsusside direktor;
Laur, Uno – Eesti, Soome ja Rootsi Ühise Laevahuku Uurimiskomisjoni (The Joint Accident Investigation Commission of Estonia, Finland and Sweden, edaspidi JAIC) esimees;
Lauringson, Janno – Kaitseministeeriumi varustus- ja logistikaosakonna peaspetsialist;
Liim, Jüri – Vabariigi Valitsuse eriesindaja Paldiskis;
Meister, Andi – teede- ja sideminister ning JAIC-i esimees;
Miller, Inno – kaitseministri käsundusohvitser;
Männik, Priit – Keskuurimisbüroo direktori asetäitja;
Mälksoo, Lauri – Tartu Ülikooli rahvusvahelise õiguse õppetooli dotsent (2006. a seisuga);
Noorkõiv, Tiit – Kaitseministeeriumi kaitsepoliitika osakonna julgeolekubüroo vanemkonsultant;
Nõmm, Toe – Kaitseministeeriumi relvastusvaldkonna peaspetsialist;
Pihl, Jüri – Kaitsepolitseiameti peadirektor;
Rahumägi, Jaanus – turvaettevõtte ESC juht;
Roosimägi Urmas – Hiiumaa riigikaitseosakonna ülem;
Sarv, Laur – peaministri nõunik;
Simm, Herman – Politseiameti peadirektor;
Talvik, Rein – Tolliameti peadirektor;
Tarand, Andres – peaminister (8. oktoobrist);
Timberg, Kalev – Päästeameti peadirektori asetäitja;
Toomingas, Toivo – Tolliameti Tolliinspektuuri juhataja asetäitja;
Toots, Jaan – Politseiameti peadirektori kohusetäitja;
Tross, Jaan – peaministri nõunik;
Tupp, Enn – kaitseminister;
Türkson, Tarmo – Teabeameti peadirektor (2006. a seisuga);
Valgma, Arne – Veeteede Ameti laevakontrolli osakonna juhataja;
Valm, Vello – Tolliameti järelevalve osakonna juhataja;
Veskimets, Arvo – Veeteede Ameti peadirektori asetäitja;
Vihmar, Andres – parvlaeva Estonia purser;
Voronin, Vassili – laevahukust pääsenud reisija;
Väli, Neeme – Kaitsealiidu Peastaabi ülem;
Väli, Riho – Kaitsealiidu Tõstamaa maleva juht.

Eeltoodud isikutele lisaks kohtus komisjon Kaitsejõudude Peastaabi 2. osakonna ja Kaitseliidu 2. osakonna ehk sõjaväeluure ning Teabeamet ametnikega. Riigisaladuse seaduse § 6 lõike 10 järgi on tegemist riigisaladuse “salajase” tasemega riigisaladusega. Sellest tulenevalt ei saa komisjon mainitud ametnike nimesid avaldada.

Komisjon võõrustas 16. märtsil 2006 Rootsi *Riksdag*'i Estonia parlamendigrupi liikmeid Lars Ångströmi (*Miljöpartiet de gröna / Roheline Partei*), Kent Härstedti (SDP) ja Björn von der Eschi (*Kristdemokraterna / Kristlikud Demokraadid*) ning 1.–2. juunil 2006 viibis komisjoni delegatsioon koosseisus aseesimees Evelyn Sepp (delegatsiooni juht), Ken-Marti Vaher, Trivimi Velliste, komisjoni nõunik Martti Lutsar ning tõlk Toomas Lapp vastuviisidil Rootsi Kuningriigis Stockholmis, kus kohtuti peale Estonia parlamendigrupi liikmete veel Rootsi arenguministri Mona Sahlini, endise Rootsi sõjaväeluure ülema Erik Rosanderi, sõjatehnika vedudest teada andnud tollitöötaja Lennart Henrikssoni, endise Rootsi Tolli ülema Ulf Larssoni ning Sõltumatu Faktigrupi (*The Independent Fact Group*) esindajatega.

III. Meetod

3.1. Uurimiskomisjoni valitud viisid püstitatud ülesannete lahendamiseks

Riigikogu uurimiskomisjoni ülesannetest lähtudes oli valdav töövorm isikute küsitlemine. Koostöös nõunikuga koostati kutsutute nimekiri, mida pidevalt vajaduse järgi täiendati. Komisjoni eesmärk oli küsitleda 1994. aastal eriteenistuste ja teiste riigiasutustega seotud olnud ametiisikuid, et saada täiendavat informatsiooni Riigikogu otsusest tulenevate ülesannete täitmiseks. Uurimistaktika nägi ette kõigepealt madalamate astmete ametnike ning seejärel asutuste juhtkondade ja tippjuhtide küsitlemist. Küsitletute hulgas olid veel 1994. aastal poliitilisse juhtkonda kuulunud isikud, nagu (1994. a seisuga) peaminister Mart Laar (ametis 8. novembrini)¹², peaminister Andres Tarand (ametis 8. novembrist), teede- ja sideminister ning 1996. aasta juulini Eesti, Soome ja Rootsi Ühise Laevahuku Uurimiskomisjoni (*The Joint Accident Investigation Commission of Estonia, Finland and Sweden*, edaspidi JAIC) esimees Andi Meister ning kaitseminister Enn Tupp.

Uurimiskomisjonil oli Riigikogu kodukorra seaduse § 22 lõike 2 kohaselt õigus kutsuda komisjoni ette isikuid ning nõuda oma ülesannete täitmiseks vajalikke andmeid ja dokumente. Kutsutu oli kohustatud ilmuma, andma selgitusi ning vastama küsimustele. Kutsutud olid kohustatud esitama komisjoni poolt nõutud andmed ja dokumendid komisjoni määratud tähtpäevaks.

Uurimiskomisjoni ette mõjuva põhjuseta ilmumata jätmise, andmete või dokumentide esitamata jätmise või selgituste andmisest või küsimustele vastamisest keeldumise eest oleks kutsutut Riigikogu kodukorra seaduse § 23 järgi karistatud kuni 300

¹² Vabariigi Valitsuse tagasiastumise tõttu 26. septembril 1994.

trahviühiku suuruse rahatrahviga ning antud väärteole oleks kohus kohaldanud karistusseadustiku ja väärteomenetluse seadustiku sätteid. Ühegi kutsutu suhtes nimetatud sätteid polnud vaja kohaldada, sest kõik kutsutud isikud ilmusid küsitlemiseks komisjoni istungitele. Komisjon kohtus 13. novembrini kõigi isikutega, keda komisjon pidas vajalikuks küsitleda. Mõnede Eestist eemal asuvate isikute küsitlemiseks kasutati konverentskõnet.

Komisjon palus kõigil kutsututel allkirjastada Riigikogu kodukorra seaduse väljavõtte, mis kutsututele enne istungi algust ette loeti, kinnitamaks, et nad on teadlikud komisjoni õigustest ning komisjoni ette kutsutu kohustustest.

3.2. Kutsututele esitatud küsimused

Riigikogu otsuses sätestatud ja eespool nimetatud ülesannetest tulenevalt keskendus komisjon oma küsitlustes järgmistele teemaarendustele, millel põhineb ka käesoleva aruande analüüsiv osa:

- Milliseid strateegilise sisuga veoseid oli 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt võimalik hankida?
- Kuidas toimusid Rootsi Valitsuse poolt kinnitust leidnud sõjatehnika veod 14. ja 20. septembril 1994 parvlaevaga Estonia Eesti Vabariigi territooriumilt Rootsi Kuningriiki?
- Kes oli või võis olla Eestis teadlik kõnealustest vedudest?
- Kuidas hinnata rahvusvahelise laevahuku uurimise komisjoni (JAIC), kriminaaluurimise või mõne muu uurimise tollaseid tulemusi?
- Kuidas oleksid pidanud toimuma strateegilise sisuga kaupade veod kehtiva õiguskorra kohaselt?

Erinevate aspektide omavahelistest seostest lähtudes pööras komisjon tähelepanu ka sellele, kas on võimalik ning kui on, siis milliseid parvlaevaga Estonia seotud mitteametlikke väiteid on komisjonil sõjatehnika veo asjaolude väljaselgitamise käigus tuvastatuga seonduvalt võimalik ümber lükata.

IV. Uurimiskomisjoni töö

4.1. Milliseid strateegilise sisuga veoseid oli 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt võimalik hankida?

Analüüsimisel tuleb arvesse võtta Eesti riigi olustikku 1994. aastal. Rootsi poolt kinnitust leidnud sõjatehnika vedude kontekstis võib üheks kõige olulisemaks aspektiks pidada Eestis paiknenud Vene okupatsioonivägesid (edaspidi *Vene sõjavägi*), kes 26. juulil 1994 president Lennart Meri ja Vene Föderatsiooni

presidendi Boriss Jeltsini poolt Moskvast allakirjutatud nn juulilepingute¹³ kohaselt olid sunnitud Eesti Vabariigi territooriumilt lahkuma 31. augustiks 1994.

Teatud hinnangutel oli Eesti tollal – nii nagu ka praegu – erinevate luureteenistuste kõrgendatud huvi orbiidis. Rootsi endise tollitöötaja Lennart Henrikssoni avalduse tõttu Rootsi valitsuse 3. detsembril 2004 algatatud uurimise käigus on ka Rootsi kaitseväge pressiesindaja muu hulgas märkinud, et „... kaitsejõud on alati huvitatud, kui asi puudutab ümbritsevate riikide sõjaväelist varustust”¹⁴. Huvi ajend oli 1994. aastal Vene sõjaväe siin viibimine ja nende lahkumisest tingitud segadus, mis andis välisluureteenistustele võimaluse eri viisil endise Nõukogude sõjaväe tehnoloogiat omandada. Potentsiaalset huvi Vene tehnika vastu võisid tunda nii erinevate välisriikide sõjaväeluured ja muud eriteenistused kui ka sõjatööstusega seotud erakapitalil põhinevate ettevõtete esindajad, kelle eesmärk võis olla tööstusspionaaž.

Komisjon jõudis järeldusele, et Eestis võis omandada – kui mitte 1994. aastani, siis vähemalt 1991.–1992. aastani – Vene sõjaväe erivarustust või kõrgtehnoloogiat, mis pakkus suurt huvi erinevate riikide luureteenistustele.

Sellised valdkonnad olid komisjoni hinnangul osa kosmoseelektroonikast, kõrgtehnoloogilised sihitamis- ja seireseadmed (näiteks veealused raadiopoid, radarid), aga ka õhutõrjekompleksid (näiteks märgistusega S300) ja elektroonilised juhtimissüsteemid, kuigi näiteks strateegilistes raketisüsteemides kasutati teataval määral ka lääne elektroonikaseadmeid.

Komisjoniga kohtunud Nõukogude armee sõjaväelise tausta ja/või kontaktidega spetsialistide hinnangul toimetas Nõukogude Liit muu hulgas just Eesti territooriumile mitmeid õhuseire tipp tehnoloogia saavutusi pärast Saksa lenduri Mathias Rusti takistusteta ülelendu Soomest Moskvasse 1987. aastal. Teine tipp tehnoloogia paiknemise aspekt Eestis oli geopoliitiline – Eesti geograafiline ja strateegiline asukoht, sest võimaliku sõjaolukorra puhul pidid Saksa DV, Poola, Tšehhoslovakkia ja Ungari sõjalisele löögile puhvertsoonina vastu pidama üksnes mõni nädal ning põhilist vastupanu oleks Nõukogude Liit seejärel osutanud Eesti, Valgevene ja Ukraina liinilt. Eestis oli ka vähemalt 1990. aastate alguseni kosmosetehnoloogia uuringuks vajalik teaduspotsiaal.

Välisriikide eriteenistustele või sõjatööstusega tegelevatele ettevõtetele võisid huvi pakkuda ka sõjatehnikaseadmete teatud osad või nende struktuur, sest isegi kui mingi Vene sõjatehnika seadeldis ei olnud tehnoloogiliselt uuenduslik, võis selle toimimise üksikasju tundes võtta kasutusele või üles ehitada täiendavaid vastumeetmeid (näiteks radarisüsteemi osa). Komisjonile on avaldatud arvamust, et teatud salajane sõjatehnika või selle süsteemi toimimise põhimõte võib oma sisult jääda muutumatult kasutusele kuni 20–25 aastaks. Komisjoni hinnangul tundsid välisriikide eriteenistused 1994. aastal Eestis huvi muu NSV Liidu sõjatehnika hulgas eelkõige sõjalise sisuga kõrgtehnoloogia vastu.

¹³ Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vaheline leping Vene Föderatsiooni relvajõudude väljaviimisest Eesti Vabariigi territooriumilt ning nende ajutise sealviibimise tingimustest. – RT II 1995, 46, 203.

¹⁴ Rootsi kaitseväge pressiesindaja Rootsi Raadio saates "Ekot" 2. detsembril 2004.

Ühel konkreetsel juhul pakuti Eesti sõjaväeluurele ametlikult müüa Vene kosmoseelektroonika seadeldist, mis võimaldas infrapunakaameratega sõjaväeluuret. Sõjaväeluure esindajal võimaldati tutvuda seadeldise manuaali ja fotodega. Eestis ringles 1990. aastate algul ka muud sõjatehnikat, nagu sõjaväelise kasutusega öövaatlusseadmeid. Eesti eriteenistuste spetsialisti hinnangul oli võimalik, et Venemaalt viidi 1990. aastate esimesel poolel välja ka nn tuumakohvreid, kuid seda ei ole Vene pool teadaolevalt kunagi mingilgi moel kinnitanud.

Komisjonile on teada antud mitmetest ebaseaduslikest Vene sõjaväetehnikaga hangeldamistest. Nii sai näiteks Leedu kaitseväge venelastelt enda käsutusse 1994. aastal 15 pontoonsilda, mille omandamiseks tollal riigi tasandil ei olnud tõenäoliselt ühelgi Balti riigil raha. Samal ajal saadi antud sõjaväevarustus ühe allika, Leedu kindrali kinnitusele "hulga viinakastide" eest.

Täienduseks olgu mainitud, et sõjatehnika hangeldamise ja väljaveo kõrval veeti spetsialistide hinnangul välja ka hinnalisi värvilisi ja erinevaid haruldasi muldmetalle.¹⁵ Mitmed sellised veosed olid radioaktiivsed ning nende väljavedu Eesti riigi poolt kontrollimata, sest korduvalt avastas sellist salakaupa alles Rootsi või Soome toll.

Komisjoniga kohtunud spetsialistide arvates võis välisriikide eriteenistustele suurt huvi pakkuda nn oma-võõras-süsteem (*Kremni-2*), millel sisuliselt põhineb riigi õhukaitse-süsteem ning mis oli Eestis olemas kuni Vene vägede väljaviimiseni. See süsteem tagab õhukaitse oma lennukite eristamise võõrastest. Süsteem baseerub saatjal ja vastuvõtjal, mis asuvad radaril või raketijaamas ja lennuki pardal. Peale selle on lennuki pardal ka krüpteerimisseade, milles asuvad koodidega kiipkaardid. Digitaalne krüpteerimisseade vahetab pidevalt saadetavaid koode, rahu ajal muutusid need iga 12 tunni, sõja ajal iga 4 tunni järel. Kogu *Kremni-2* süsteem tuli ekspertide hinnangul Nõukogude Liidus välja vahetada pärast seda, kui üks MIG 25 tüüpi lennuk sattus koos kõne all oleva transponderi ning seega süsteemi üksikasjadega 1976. aastal Jaapanisse ning sealt edasi lääneriikide käsutusse. Komisjonile teadaolevalt läks süsteemi väljavahetamine tollal maksma ligi 6 miljardit rubla. Komisjoni küsitatud ekspertide väitel püüdsid erinevate välisriikide eriteenistused nn oma-võõras-süsteemi omandada Vene vägede lahkumise ajal Saksa DV-st, selle eest oldi nõus maksma kuni 5 miljardit USA dollarit. Endise Nõukogude Liidu sõjaväelastega kontaktis olnud ekspertide väitel ei ole Venemaa seda süsteemi enam teist korda välja vahetanud ning seega võib eeldada, et nn oma-võõras-süsteem ei ole teist korda teiste riikide eriteenistuste valdusse sattunud.

Vene sõjatehnikaga hangeldamise puhul Vene sõjaväelaste eneste poolt tuleb arvesse võtta mitmeid asjaolusid, mis lõid soodsa pinnase igasuguseks illegaalseks äritegevuseks. Nõukogude Liidu lagunemise tõttu vähenes oluliselt Moskva kontroll taasiseseisvunud riikide territooriumil asetsevate Vene Föderatsiooni vägede ja nende käsutuses oleva tehnika üle. Psühholoogilise aspektina tuleks igasugust äritegevust soodustava asjaoluna hinnata endise Nõukogude Liidu sõjaväelaste langenud moraali, mis oli tingitud nii ressursside nappusest kui ka endise privilegeeritud seisuse kaotamisest. Komisjonile on küsitatud kaitseväge spetsialistid väitnud, et 1992. aasta alguseni olid Eestis paiknevad Vene väed sisuliselt n-ö vaakumis, pärast riigikorra

¹⁵ Näiteks hangeldati väidetavalt muu hulgas koobalti, osmiumi (kasutati mehitatud kosmosejaamade energeetikasüsteemides) ja kadiumiga (hind tollal vähemalt 60–70 tuhat USA dollarit kohvritäis).

muutumist nad ei teadnud, kellele alluda. Komisjoniga kohtunud ekspertide väitel toimusid Venemaa mõistes riigivastased äritehingud kas utiliseerimise korras või Vene vägede lahkumise protsessis tekkinud segases olukorras tehnika “kaotamisel”. Ekspertide hinnangul toimus tehnika “mahakandmine” „sõjakaotuse tõttu” eriti aktiivselt pärast Tšetšeenia relvakonflikti, mis oli alanud 1994. aasta novembris.

Seda, et legaalne ja illegaalne äritegevus mainitud valdkonna materjalidega toimus, on komisjonile kinnitanud mitmed küsitlused. Kuna õiguslikud regulatsioonid olid mitmetes küsimustes 1990. aastate algul ebaselged, oli Eestis keeruline tõestada, et teatud kaubad on strateegilised kaubad, mida ei tohiks riigist vabalt välja vedada.¹⁶ Samuti esines juhtumeid, kus piiriületuste puhul ei suutnud riik samadel põhjustel tõestada, et teatud kaupade, ka sõjatehnika valdkonna puhul oli tegu salakaubaveoga.

Komisjonil on põhjust järeldada, et selliste kaupade vedu toimus 1994. aastal enamjaolt üksnes Eesti riigi kaudu. Tuleb arvestada, et tegu oli salakaubaga ning ainult üksikutel juhtudel sai Eesti – kui antud vedude mõttes transiitriik – teada, mida veeti. Tiptehnoloogia olid Vene väed 1994. aastaks enamiku komisjoni poolt küsitlused ekspertide arvates taasiseseisvunud Eesti ja teiste endiste okupeeritud riikide territooriumilt Venemaale tagasi vedanud pärast seda, kui päevakorda oli tulnud Vene vägede väljaviimine iseseisvuse saavutanud aladelt. Seetõttu on väga tõenäoline, et kui välisriikide eriteenistused kasutasid 1994. aastal parvlaeva Estonia sõjatehnika vedude operatsioonide korraldamiseks, kasutati Eestit üksnes transpordikoridorina ning sensitiivne sõjatehnika oli siia jõudnud kas maismaad pidi või enne 31. augustit 1994 Paldiski sadama või Ämari lennuvälja kaudu.

4.2. Suhted Rootsi poolega

4.2.1. Riksdagi Estonia parlamendigrupi külaskäik Tallinnasse

Rootsi parlamendi *Riksdag* parvlaeva Estonia parlamendigrupiga kohtuti 9. märtsil 2006. *Riksdag*'i parlamendidelegatsiooni parvlaeva Estonia gruppi esindasid esimees Lars Ångström (*Miljöpartiet de gröna* / Roheline Partei), liikmed Kent Härstedt (SDP) ja Björn von der Esch (*Kristdemokraterna* / Kristlikud Demokraadid). Et Riigikogu komisjoni ja *Riksdag*'i parlamendigrupi eesmärgid ei kattunud ning uurimiskomisjoni volitused puudutasid üksnes sõjatehnika veo asjaolude väljaselgitamist, oli kohtumise eesmärk pigem informatsiooni vahetamine.

4.2.2. Riigikogu uurimiskomisjoni vastuvisiit Stockholmi

Vastuvisiit Rootsi Kuningriiki toimus 1.–2. juunil 2006. Riigikogu uurimiskomisjoni delegatsiooni juhtis komisjoni aseesimees Evelyn Sepp. Delegatsiooni kuulusid veel komisjoni liikmed Ken-Martti Vaher ja Trivimi Velliste, komisjoni nõunik Martti

¹⁶ Üks selline juhtum oli näiteks Kaitseministeeriumi ametniku kinnitusel kümne sõjatehnika transportimiseks kasutatava amfiibliikuri väljavedu 1994. aastal. Konkreetset juhul ei suutnud aga riik juriidiliselt tõestada, et tegemist on sõjatehnikaga, sest strateegilise kauba välja- ja transiitveo seadust hakati rakendada alles Vabariigi Valitsuse määrusega 5.10.1994.

Lutsar ning tõlk Toomas Lapp. Kahe päeva jooksul kohtuti Stockholmis võõrustajate ning Eesti Vabariigi suursaadikuga Rootsisis Jüri Kahniga.

Komisjoni delegatsioon kohtus Johan Hirschfeldti aruande algatamise aluseks olnud ütluse esitanud tolliametnik Lennart Henrikssoni, 1994. aastal Rootsi Tolliameti peadirektoriks olnud Ulf Larssoni, Rootsi valitsuses parvlaeva Estonia puudutavate küsimuste eest vastutava arenguministri Mona Sahlini, Kaitseministeeriumi juriidilise osakonna juhataja Helena Lindbergi, 1994. aastal Rootsi sõjaväeluure MUST juhtinud kindralmajor Erik Rosanderi ning Sõltumatu Faktigrupi (*The Independent Fact Group*) esindajatega. Kohtumised olid sisukad ja konstruktiivsed ning andsid olulist informatsiooni komisjoni ülesannete täitmiseks.

Kõige tähelepanuväärsemaks informatsiooniks võib pidada MUST-i endise juhi kindralmajor Erik Rosanderi väidet, et Hirschfeldti aruandes kinnitust leidnud sõjatehnika veeti Rootsi Eesti esindaja palvel analüüsima, millega on tegu. Erik Rosander väitis, et nimetatud eestlase sõnul ei olevat Eestis piisavat kompetentsi Vene sõjaväe mahajäetud sõjatehnika ja selle strateegilise väärtuse hindamiseks. Rootsi sõjaväeluure MUST endine juht kinnitas, et vedusid oli ainult kaks, sest ühte sõidukisse ei mahtunud kogu kaup 14. septembril 1994 ära ning ülejäänud tehnika veoks tehti täiendav sõit 20. septembril 1994. Enamik saadetisest oli Rootsi sõjaväeluure analüüsi tulemusena kindralmajori väitel Rootsile vähe huvitav, kuid saadetises oli olnud ka elektroonikat, mille sisu oli Rootsile "väga huvipakkuv".

Kindralmajor Rosander nimetas Eesti kontaktisikut "Eesti kolleegiks", kuid ta ei mäletanud täpselt, kes oli see eestlane, kes nende asutusega elektroonika analüüsimiseks ja Rootsi toimetamiseks oli ühendust võtnud. Kindralmajor ütles 2. juunil 2006 komisjoni delegatsiooniga kohtudes, et Rootsi sõjaväeluure saatis "Eesti poolele" pärast elektroonika analüüsimist tehnika kohta üksikasjaliku kokkuvõtte ja materjalide analüüsi.

Et kõnealuse memo adressaati ei õnnestunud komisjoni liikmetel välja selgitada ning komisjoni töö käigus on selgunud, et ühegi eriteenistuse või mõne muu riigiasutuse käsutuses mainitud kirja ei ole, pöördus uurimiskomisjon 15. septembril 2006 Rootsi Kuningriigi suursaadiku Eesti Vabariigis T. E. härra Dag Harteliuse poole palvega korraldada Rootsi poolt kõne all oleva memo ja aruande koopia edastamine Riigikogu uurimiskomisjonile.

23. oktoobril 2006 edastatud vastuses teatas Rootsi suursaadik, et on ühendust võtnud asjakohaste Rootsi ametiasutustega, kuid talle edastatud informatsioonile toetudes ei ole Rootsi sõjaväeluure sellise sisuga kirja Eestisse saatnud. Komisjonile edastatud kirjas avaldab härra suursaadik kahetsust, et ei saa komisjoni palvele vastu tulla, sest sellist kirja ei ole Rootsi sõjaväeluure MUST Eestile saatnud ning tõenäoliselt oli mainitud kirja puhul komisjoni kohtumisel endise sõjaväeluure ülema kindralmajor Rosanderiga tegemist üksteisest mööda rääkimisega (*misunderstanding*).

Komisjoni kohtumisest Rootsi sõjaväeluure toonase ülema, kindralmajor Rosanderiga koostati protokoll. Komisjon ei saa nõustuda, et tegemist võis olla tõlgi vahendusel tekkinud arusaamatusega, sest antud memo ja "Eesti kolleegi" teemadel vesteldi tund aega kestnud kohtumisel ligikaudu kümme minutit. Samuti ei ole komisjonil

alust arvata, et Rootsi sõjaväeluure erru läinud ülem ei esitanud komisjonile adekvaatset informatsiooni.

4.3. Kuidas toimusid Rootsi Valitsuse poolt kinnitust leidnud sõjatehnika veod 14. ja 20. septembril 1994 parvlaevaga Estonia Eesti Vabariigi territooriumilt Rootsi Kuningriiki?

Kohtumisel Rootsi sõjaväeluure MUST toonase ülema kindralmajor Erik Rosanderiga 2. juunil 2006 anti komisjoni delegatsioonile täpsem ülevaade 14. ja 20. septembril 1994 toimunud sõjatehnika transportimisest Eestist Rootsi. Kindralmajori väitel korraldas Rootsi pool operatsiooni logistilise plaani ja kogu transpordi pärast seda, kui "Eesti pool" oli sõjatehnika olemasolust teada andnud. Erik Rosanderi väitel saadeti Eestisse Volvo *pick-up*-sõiduk, mis transportis kauba parvlaevaga Estonia 14. septembril 1994 Stockholmi. Eestis selgus operatsiooni käigus, et elektroonikat ja dokumente ei saa toimetada Rootsi ühe korraga, seetõttu toimus nädala pärast, 19. septembril Tallinnast väljuva parvlaeva Estonia pardal uus vedu Volkswagen kaubikuga, millega toodi Erik Rosanderi väitel ära kogu materjal.

Kahe sõjatehnika veo puhul rakendas Rootsi tollal salajast tolli ja kaitsejõudude vahelist lepingut, et Rootsi kaitseväge saaks vajaduse korral importida veoseid riiki tolliformaalsusteta. Kohtunik Johan Hirschfeldti raportist johtub, et Rootsi tolli ja kaitseväge vahel oli "kokkulepe lihtsustatud tolliprotseduuride kohta, kui kaitsejõud importisid Rootsi erilisi saladusekaitsega materjale" ning "kokkulepe sõlmiti tollase ülemjuhataja ja tollijuhatause direktori vahel". Täiendavalt selgub raportist, et 1994. aastal kehtinud kokkuleppes olid teadlikud ka Riigikantselei ja Kaitseministeerium. "Kokkulepe /.../ sisaldas endas lihtsustatud tolliprotseduure sõjatehnika impordi puhuks" ning "mõlemas ametkonnas oli vaid väga väike ring isikuid kokkuleppes teadlikud ning osalesid selle erimenetluses".¹⁷

Rootsi Tolliameti endise juhi Ulf Larssoni kinnitusel rakendati seda lepingut korduvalt alates 1992. aastast, mil leping sõlmiti. Lepingut on mitu korda pikendatud. Ulf Larsson ei näinud lepingu olemasolus probleeme, sest see aitas suunata Rootsi tolli ressursse tõsiste kuritegude, nagu narkootikumide ja salakaubaveo tõkestamiseks. Tema hinnangul oli lepingu eesmärk anda kaitsevägele õigus deklareerimata importida sõjatehnikat, sest kauba kontrollimine oleks olnud Rootsi julgeoleku küsimustesse sekkumine.

Komisjoniga kohtunud Eesti eriteenistuste ametiisikud on avaldanud kahtlust, kas luureteenistused oleksid sõjatehnikat sellisel viisil vedanud: rutiinne tollikontroll oleks võinud tollase operatsiooni paljastada. Küsitav on, kas luureteenistus riskiks teise suveräänse riigi territooriumil tegutseda, välja viia mingit salajast saadetist, teades, et rutiinset tollikontrolli tehti komisjoniga kohtunud spetsialistide hinnangul 1994. aastal 3–5 protsendile kõigist tolli läbinud kaupadest ning kogu maailmas keskendub tollikontroll põhiliselt sissetuleva kauba kontrollimisele.

¹⁷ Johan Hirschfeldti raport, lk 6.

Ekspertide hinnangul ei oleks professionaalne luureteenistus sõjalise sisuga sensitiivset tehnikat transportinud tsiviillaevaga ning deklareerimatult. Muidugi on võimalik, et mõnele korrumpeerunud tolliametnikule maksti pistist. Küsimusi on tekitanud, miks ei kasutatud luureoperatsiooni käigus näiteks kiirkaatreid või diplomaatilist posti. Erik Rosander kinnitas komisjonile, et põhimõtteliselt on Rootsi MUST üksikjuhtudel kasutanud oma operatsioonidel kiirkaatreid, kuid mitte selliste vahemaade puhul, sest kiirkaatrite kütusemaht ja sõiduulatus on piiratud. Probleemseks oleks osutunud ka kauba ümberlaadimise protseduur rahvusvahelistes vetes.

Viiel kohtumisel Vabariigi Valitsuse asjatundjate komisjoni esimehe Margus Kurmiga kinnitas riigiprokurör komisjonile, et Rootsi ametnikud on talle teada andnud kõnealuse sõjatehnika veoste koosseisu. Riigikogu uurimiskomisjon veoste sisu ei tea, sest selle teadmine oleks sidunud Riigikogu uurimiskomisjoni välisriigi salastatud teabe kaitse kohustusega riigisaladuse seaduse § 12¹ mõttes ning ohtu seadunud potentsiaalselt uurimise objektiivsuse.

4.4. Kes oli või võis olla Eestis teadlik kõnealustest vedudest?

Komisjon ei ole tuvastanud Eesti era- ega ametiisikuid, kes oleksid olnud teadlikud Rootsi kaitseväge korraldatud sõjatehnika vedude operatsioonidest 14. ja 20. septembril 1994. Komisjon ei ole kindlaks teinud ka muid isikuid, kes tunnistaksid, et neil on sõjatehnika vedude kohta infot. Eesti riigi käsutuses ei ole ka mainitud sõjatehnika vedude koosseisu memo ega muid dokumenteeritud jälgi.

Eesti eriteenistuste ja tolliga seotud olnud isikutelt on komisjon küsinud selgitusi võimaliku vande instituudi kohta, sest riigisaladuse seadus jõustus alles 9. juulil 1994.¹⁸ Komisjon on jõudnud järeldusele, et sellisel moel vande instituuti nagu Rootsis ei ole Eestis kunagi rakendatud. Komisjon tuvastas, et 1994. aastal, enne riigisaladuse seaduse jõustumist, allkirjastasid Kaitsejõudude Peastaabi 2. osakonna töötajad dokumendi, millega võtsid endale kohustuse mitte levitada sõjaväeluure tööga seotud üksikasju. Kuigi õiguslikult ei olnud saladuse hoidmine enne riigisaladuse seaduse jõustumist 1994. aastal reguleeritud, ei ole komisjonil alust kahelda, et Kaitsejõudude Peastaabi 2. osakonna töötajad oleksid komisjoni eest asjakohast informatsiooni varjanud.

Sama järelduse teeb komisjon ka 1994. aastal peaministri sise- ja julgeolekuküsimustega tegelnud nõuniku sõnade kohta, mille kohaselt tembeldati sensitiivse sisuga peaministribüroo ja Riigikantselei dokumendid punase templiga "salajane".

Komisjon on küsitluste käigus kontrollinud, kas 1994. aastal võis Eesti tollis toimida nn telefoniõigus, mille kohaselt tolli juhtkonna või muude isikute telefonikõne alusel oleksid tolli lihtametnikud teinud tollikontrolli mõjutatud viisil. Tolliga seotud ametnikud on kinnitanud, et sellist praktikat Eesti Tolliametis ei olnud. Siiski on mitme komisjoniga kohtunud tolli juhtametsiku väitel neile üksikutele juhtudel

¹⁸ Riigisaladuse seadus. – RT I 1994, 45, 720.

tollipunktidest helistatud ja küsitud, kas nad on lubanud teatud isikutele, kes seda väidavad, lihtsustatud tollikontrolli.

4.5. Eesti Vabariigi ametiasutuste haldussuutlikkus ja võimekus 1994. aastal

Komisjon on tutvunud Riigikogu otsuse eelnõust tulenevate uurimisülesannete raames põhjalikult Eesti Vabariigi eriteenistuste ja teiste ametiasutuste tööga 1994. aastal, et välja selgitada ametnikud ja ametkonnad, kes olid informeeritud või osutasid eraviisil kaasabi sõjatehnika veole Rootsi Kuningriiki parvlaevaga Estonia. Komisjoni võimalused üksikasjaliku hinnangu ja analüüsi andmiseks avalikus aruandes ametiasutuste lõikes ei pruugi Eesti riigi ja rahvusliku julgeoleku tagamise seisukohalt olla põhjendatud ning detailne analüüs oleks vastuolus riigisaladuse seaduse sätte ja mõttega.

Nimetatud perioodi analüüsides tuleb võtta arvesse, et taasiseseisvunud Eesti Vabariik oli 1994. aastal ülesehitusjärgus ning Vene väed lahkusid siit alles 1994. aasta augustis. Tollal oli Eestis neli eriteenistust: tsiviilluurega tegelesid Teabeteenistus (praegune Teabemet), Valitsusside (likvideeritud 2000. aastal) ja Kaitsepolitsei amet ning sõjaväeluurega Kaitsejõudude Peastaabi 2. osakond. Sõjaväeluurega tegeles ka Kaitseliidu 2. osakond. Praegune Riigikantselei koordinaatsioonidirektori büroo loodi alles 1995. aasta märtsis. Enne koordinaatsioonidirektori ametikoha loomist täitis sedalaadi tööülesandeid peaministri nõunik sise- ja julgeolekuküsimustes.

Riigikogu uurimiskomisjon on küsitlenud kõikide eriteenistuste tollaseid juhte, juhtivtöötajaid ja ametnikke. Tollast ja praegust seisust võrreldes (v.a likvideeritud Valitsusside) on nimetatud asutused arusaadavalt märkimisväärselt arenenud.

1994. aastal oli Kaitsepolitsei amet riigi sisejulgeoleku tagamise eesmärgil enam välja arenenud eriteenistuse ametkond. Teabeteenistuse areng jäi mitmete komisjoni poolt küsitletud isikute arvates eelkõige 1990. aastate teise poole ning sõjaväeluure arenes sarnaselt kaitsejõududega. Valitsusside võimekus oli piiratud.

Tollaseid Eesti eriteenistusi hinnates saab üldise probleemina välja tuua oskusteabe ja rahaliste ressursside nappuse. Oluline oli aga ametnike ja sõjaväelaste kõrge motiveeritus, mis on edukate operatsioonide läbiviimise ja arengu eeldus. Komisjonile esitatud seisukohtade põhjal võib hinnata, et tollased eriteenistused ja teised ametiasutused olid valitsuse kontrolli all.

Riigikogu uurimiskomisjonil on pärast kõigi küsitletud isikute ütluste analüüsimist alust väita, et Eesti Vabariigi ametkonnad ei olnud teadlikud sõjatehnika vedudest 1994. aastal Eestist Rootsi parvlaevaga Estonia. Seetõttu ei saanud Eesti ametkonnad osutada Rootsile kaasabi nimetatud sõjatehnika vedudel. Komisjon ei välista, et kaasabi osutas Rootsi eriteenistustele mõni Eesti ametnik eraviisil. Komisjon ei ole tuvastanud Rootsi endise sõjaväeluure ülema poolt viidatud isikut.

4.6. *Kuidas oleksid pidanud toimuma strateegilise sisuga kaupade veod kehtiva õiguskorra kohaselt?*

Arvestades, et Rootsi poolt kinnitust leidnud vedude puhul oli tegu sõjatehnikaga, kuulub selle ohtlikkusest olenemata sellise sisuga veose väljavedu riigist või transiit kolmandatesse riikidesse kogu maailmas üldjuhul strateegiliste kaupade nimekirja alusel ning vajalik on strateegiliste kaupade komisjoni luba kehtiva õiguskorra kohaselt.

Strateegiliste kaupade ekspordi reguleeriv seadus – strateegilise kauba välja- ja transiitveo seadus¹⁹ – oli Rootsi poolt kinnitust leidnud sõjatehnika vedude ajaks Eestis jõustunud ning Välisministeeriumi juurde loodud strateegilise kauba väljaveo kontrolli komisjon²⁰ oli 1994. aasta septembriks koos käinud.

Kõiki seaduse täielikuks rakendamiseks vajalikke õigusakte ei olnud Vabariigi Valitsus siiski veel jõustanud²¹, kuid 1994. aasta mais jõustunud strateegilise kauba välja- ja transiitveo seadus käsitles strateegilise kaubana muu hulgas nii rahvuslikku kui ka rahvusvahelist julgeolekut ohustada võivaid seadmeid ja tehnoloogiat, mida saab kasutada sõjaliseks või sõjaliseks ja tsiviilotstarbeks.²² Strateegilise kauba välja- ja transiitveo seaduse § 5 lõige 1 sätestab, et "keegi ei tohi varjata pädevate riigiorganite eest käesoleva seaduse /.../ sätete täitmise jälgimiseks vajalikku informatsiooni". Rootsi Kuningriik pidanuks taotlema Välisministeeriumi juures asuva strateegilise kauba väljaveo kontrolli komisjonilt ekspordi eriluba.

Komisjon ei tuvastanud, et sellist luba oleks taotletud. Rootsi Kuningriik oli ühinenud 1994. aastal rahvusvahelist meresõiduohutust tagavate rahvusvaheliste konventsioonidega.

Ka tolliseaduse kohaselt²³ lasus deklarandil kohustus kõik väljaminevad kaubad deklareerida. Seetõttu saab järeldada, et sõjatehnika vedusid korraldades ei täidetud Rootsi vedude teostajana kauba sisule vastavaid nõuetekohaseid deklaratsioone ning rikuti kehtivat korda.

Komisjon peab oluliseks märkida, et Eesti ja Rootsi sõlmisid 18. veebruaril 1993 Tallinnas allkirjastatud valitsustevahelise tollikoostöö lepingu, mis on kehtiv ka käesoleva aruande koostamise ajal.²⁴ Lepingu sõlmimise eesmärgina on lepingus muu hulgas nimetud vajadust "tagada kaupade importimisel või eksportimisel /.../ keelustamist, piiramist ja kontrolli puudutavate määruste õige rakendamine"²⁵, mis lepingu kohaselt tagatakse Eesti ja Rootsi tolliametite koostöö ja infovahetuse kaudu. Lepingu järgi varustab "ühe lepingupoole tollivõim omaenda initsiatiivil või teise poole palvel teise poole tollivõimu kogu informatsiooniga, millest tal võiks kasu olla

¹⁹ Strateegilise kauba välja- ja transiitveo seadus (jõustus 07.05.1994). – RT I 1994, 30, 466.

²⁰ Vabariigi Valitsuse korralduse nr 246-k (15.06.1994) kohaselt. – RT I 1994, 45, 748.

²¹ Strateegilise kauba välja- ja transiitveo seaduse rakendamine, Vabariigi Valitsuse määrus nr 356 (05.10.1994). – RT I 1994, 70, 1220.

²² Strateegilise kauba välja- ja transiitveo seadus, § 2 lg 1 p 1 ja 2.

²³ Tolliseadus. – RT I 1993, 62, 891 ja 76, 1129.

²⁴ Eesti Vabariigi Valitsuse ja Rootsi Kuningriigi Valitsuse vaheline leping vastastikusest abistamisest tolliasjades (jõustus 30.10.1993). – RT II 1994, 27, 107.

²⁵ *Ibid.*, preambuli punkt 2.

tolliseadusandluse rikkumiste puhul, mis puudutab kaupu, mis teadaolevalt on seotud salakaubaveoga”.²⁶

Lepingu artikli 9 kohaselt võib ”taotluse korral abitaotluse saanud tollivõim” läbi viia ”ametliku uurimise operatsioonide suhtes, mis on või näivad olevat vastuolus abitaotleva lepingupoole territooriumi tolliseadustega”. Täiendavalt on abitaotluse saanud ”tollivõim kohustatud edastama selliste uurimiste tulemused abitaotlevale tollivõimule”. Lepingu artikkel 15 näeb samas ette julgeoleku või muu huvi ettekäändel abitaotluse saanud tollivõimu õiguse keelduda abi andmisest.

4.7. Kas on alust arvata, et sõjatehnika vedu leidis aset ka 27. septembril 1994 Tallinnast väljunud parvlaeva Estonia pardal?

Komisjon on uurimise jooksul püüdnud jõuda selgusele, kas 27. septembril 1994 Tallinnast väljunud parvlaeva Estonia pardal võidi vedada strateegilise kasutusega tehnikat.

Pärast Rootsi tollitöötaja Lennart Henrikssoni 30. novembril 2004 Rootsi STV 1 saates ”Uppdrag granskning” tehtud avaldust Rootsi kaitseväge sõjatehnika vedude kohta parvlaevaga Estonia kinnitas Rootsi Tolliamet, et tollil on Rootsi kaitseväega leping, mille üksikasjad on salastatud ning mis annab Rootsi kaitseväele õiguse importida sõjatehnikat Rootsi üksnes suulise deklareerimisega. Samas pressiteates on öeldud, et ”kaitsejõud on seoses ”Uppdrag granskningus” esitatud andmetega garanteerinud, et ametkonnal ei olnud parvlaeva Estonia hukkimise ööl laeva pardal militaarse otstarbega materjale”. Tolliamet kinnitas ka omalt poolt, et ”konkreetsel juhul ei tulnud kaitsejõududel kaupa sisseveo kohta ka mingit teadet”.²⁷

Komisjoni arvates on aga märkimisväärne, et Rootsi valitsusele esitatud raportis on kohtunik Johan Hirschfeldt selgelt keskendunud ainult 14. ja 20. septembril 1994 Stockholmi saabunud sõjatehnika saadetiste kohta väidetule kinnitamisele, öeldes üksnes, et ”uurimise käigus ei ole ilmnenud andmeid, mis annaks põhjust oletada, et kaitsejõud oleksid mõnel muul juhul 1994. aasta septembrikuu jooksul, v.a 14. ja 20., transportinud parvlaevaga Estonia sõjatehnikat”.²⁸

Kohtunik Johan Hirschfeldt kinnitas Rootsi valitsusele edastatud raporti avalikus osas, et tal ”ei ole mingit põhjust eeldada, et Kaitsejõud või Kaitsejõudude Varustusamet oleks püüdnud transportida parvlaeva Estonia pardal sõjatehnikat siis, kui laev hukkus”.²⁹ Siiski ei saa Johan Hirschfeldti raporti põhjal hinnata üheselt, kas tema käsutusse jõudis informatsioon sõjalise sisuga materjalide transportimisest kellegi teise poolt, kes võis olla seotud Kaitsejõudude või Kaitsejõudude Varustusametiga kaudselt, näiteks lepingu alusel tegutsev eraettevõtte. Sellest aspektist Johan Hirschfeldti raportit hinnates ei ole selge, kas laiema küsimusepüstituse juures oleks uurimise tulemused olnud samasugused.

²⁶ *Ibid.*, artikkel 5 (b).

²⁷ Rootsi Tolliameti pressiteade, 02.12.2004, Rootsi uudiste agentuur TT.

²⁸ Johan Hirschfeldti raport, lk 6.

²⁹ Johan Hirschfeldti raport, lk 6.

JAIC-i tollase esimehe Uno Lauri kinnitusel keskendus JAIC-i uurimine tollal ainult laevahukule ja sellele vahetult eelnenud sündmuste uurimisele ning küsimustele: miks laevahukk aset leidis? kuidas see juhtus? mida teha, et sellist katastroofi tulevikus ära hoida? Siiski kontrollis JAIC Uno Lauri väitel toona 27. septembril väljunud parvlaeva Estonia kohta levinud kuuldusi, just kui oleks laeva hilinemise põhjuseks tollialal või sadamas viibinud sõjaväelased ja kahtlusi tekitanud kaubikud, mis sõitsid laevale viimastena. Uno Lauri kinnitusel kontrolliti neid ajakirjandusel põhinevaid väiteid ning leiti, et kuuldustel ei olnud tõepõhja. Uno Lauri väitel selgus JAIC-i uurimise käigus, et huku põhjustel ja võimalikel sõjatehnika vedudel ei olnud seost. Missuguses uurimisfaasis see selgus, Uno Laur ei mäletanud, sest sündmusest on möödunud üle kümne aasta. Uno Laur kinnitas, et sõjatehnika vedude kohta puudus tema teada JAIC-il igasugune informatsioon. Ka JAIC-i tollane uurimiskomisjoni esimees kinnitas uurimiskomisjonile, et JAIC-i tuukriuringutes osalenud tuukrid väitsid JAIC-ile, et autodekil ei ole tuukrid käinud ning tema teada ei ole parvlaeva Estonia vraki autodekil kunagi käidud. Kapten Lauri väitel ei tundnud JAIC huvi laeva lasti sisu vastu, küll aga oldi huvitatud sellest, kas last oli korrektselt kinnitatud.³⁰

Komisjon küsitles kapten Arne Valgmat, kes oli JAIC-i Eesti-poolne vaatleja Hollandi uurimislaeva pardal nimetatud tuukriuringute ajal. Arne Valgma väitel salvestati mitme tuukri edastatud videopilti üksnes ühe videomagnetofoniga. Märkimisväärne on, et Arne Valgma kinnitusel käisid tuukrid siiski ka laeva autodekil. Tollase uurimise seisukohalt on tähelepanuväärne, et tuukriuringuid lühendati ette teatamata kahe päeva võrra ning JAIC-i Eesti vaatlejat teavitati tuukrite käimisest vraki kaptenisillal alles hiljem. Kapten Arne Valgma väitel tehti tollaseid uurimisi asjaosaliste teadmisel, et laevavrakk tõstetakse pinnale. Komisjoni hinnangul ei pühendatud tuukriuringute käigus Eesti vaatlejat uurimise üksikasjadesse ning Eesti pool ei olnud talle kaasa andnud konkreetset uurimisülesannet. Piisavalt põhjalikku tööd polnud võimalik teha, sest uuringud kestsid mitmeid päevi ööpäev ringi ning Eesti poolt esindas tuukriuringute jälgimisel ainult üks vaatleja.

Komisjon on kohtunud ka tollase kriminaalasja menetlust läbi viinud isikute ja JAIC-i kahe endise esimehega ning peab tõdema, et parvlaeva Estonia viimase reisi lasti ei ole teadaolevalt kunagi uuritud ei JAIC-i ega kriminaaluurimise menetluse käigus. Viimane vaibus pärast seda, kui JAIC-i uurimine viitas juba paari esimese õnnetusjärgse kuu jooksul asjaolule, et laevahuku põhjuseks olid halvad ilmastikutingimused ning selle tulemusena võõriviisi eemaldumine ja vee tungimine laeva autodeki kaudu.

Komisjonil ei ole alust kinnitada ega ümber lükata väidet, et 27. septembril 1994 Tallinna sadamast väljunud parvlaeva Estonia pardal veeti sõjalise sisuga tehnikat. Kui küsimusse soovitakse täiendavat selgust tuua, tuleks tõenäoliselt põhjalikumalt uurida või üheselt selgusele jõuda, millist informatsiooni on kogutud laevavraki kohta pärast 28. septembrit 1994 ning mida nägid laevavrakil käinud tuukrid. Viimased on aga seotud Rootsis antud vaikimisvandeaga.

³⁰ 17.01.2005. aasta põhiseaduskomisjoni protokoll ja 09.11.06. toimunud uurimiskomisjoni istungil kinnitatu põhjal.

4.8. *Kuidas hinnata rahvusvahelise laevahuku uurimise komisjoni (JAIC), kriminaaluurimise või mõne muu uurimise tollaseid tulemusi?*

Komisjonile teadaolevalt ei ole siiani ükski ametlik uurimine olnud piisavalt põhjalik. Ametlikult ei ole uuritud ka 27. septembril 1994 Tallinna sadamast väljunud parvlaeva Estonia autodekki ja laeva lasti. 28. septembril 1994 Keskkriminaalpolitsei algatatud kriminaalasja³¹ menetlemine toimus komisjoniga kohtunud ekspertide väitel suure saladuskatte all isegi Politseiameti juhtkonna eest. Tollase kriminaaluurimise käigus tegi jälitustoiminguid Kaitsepolitseiamet, et leida viiteid laevahuku põhjustele. Jälitustoimik suleti juba 1995. aasta jaanuaris, sest täiendavaid viiteid laevahuku põhjuste kohta ei tuvastatud. Kaitsepolitseiameti peadirektori väitel ei olnud Kaitsepolitseiametil laevanduseksperthe ning ei soovitud liigselt sekkuda käimasolevasse kriminaaluurimisse.

Eespool nimetatud kriminaalasja käigus ei tuvastatud transpordivahendi ohutu liiklemise eeskirjade rikkumist ning kriminaalasi lõpetati pärast JAIC-i lõpparuande esitamist 1997. aasta detsembris. Tollaste olude üks eripära praegusega võrreldes oli kriminaalmenetluses õigusabi lepingu puudumine Rootsi. Tuleb märkida, et Eestil olid 1994. aastal piiratud ressursid ning nõrk tehniline võimekus sedalaadi õnnetust uurida. Kõik laevahukuga seotud tehnilised uuringud tehti kas Rootsis või Soomes.

V. Komisjoni tähelepanekud uurimiskomisjoni ülesannete täitmise alla otseselt mittekuulvas osas

Lähtudes eespool aruandes kirjeldatud varasematest puudulikest parvlaeva Estonia uurimistest, on komisjon olnud tahtmatult sunnitud tähelepanu pöörama mitmetele Riigikogu otsusega otseselt mitte kokkupuutuvatele küsimustele, millele komisjoniga kohtunud spetsialistid ja teised isikud on Rootsi poolt kinnitust leidnud sõjatehnika vedude üksikasjadega seondult paralleelselt osutanud. Osaliselt analüüsib neid küsimusi Vabariigi Valitsuse moodustatud riigiprokurör Margus Kurmi juhitud asjatundjate komisjon.

Uurimiskomisjon soovib eeltoodule toetudes ning küsitluste ja analüüsi tulemusena lühidalt esitada seisukoha mõne parvlaevaga Estonia seonduva seiga kohta, mis komisjoni hinnangul on põhinenud vääral või eksitaval informatsioonil või vajab täiendavat tähelepanu.

1. Komisjon on seisukohal, et vahetult pärast JAIC-i lõpparuande avaldamist 1997. aasta detsembris ajakirjanduses ilmunud "salajase" nn Felixi raporti puhul on tegemist valeandmetele toetuva teadlikult eksitava sisuga kirjutisega. Raport on tõenäoliselt Eestile mittesõbraliku riigi eriteenistuste aruanne organiseeritud kuritegevuse kohta, millele tundmatu huvigrupp või isik on lisanud tekstiosad Eesti kõrgete ametiisikute ja poliitikute kohta. Felixi raporti eesmärk on komisjoni hinnangul nimetatud isikute ja Eesti Vabariigi maine kahjustamine.

³¹ Keskkriminaalpolitsei, kriminaalasi nr 94890041, algatatud 28.09.1994, lõpetatud 28.12.1998.

2. *Riksdag*'i Estonia parlamendigrupi ja Vabariigi Valitsuse asjatundjate komisjoni infovahetusega seoses soovib komisjon juhtida tähelepanu alljärgnevale. Komisjonil puudub võimalus vastata küsimusele, kas JAIC-i korraldatud dokumenteeritud laevavrakile sukeldumistele lisaks on laevavrakile korraldatud veel sukeldumisi või muid veealuseid operatsioone. Sellise uurimise algatas Rootsi õiguskaitsler Rootsi parlamendisaadiku Lars Ångströmi 9. septembril 2006 esitatud avalduse alusel.

3. Mainitud avaldus käsitleb ka muid teemasid, nagu kohtunik Johan Hirschfeldti küsitlemine Rootsi *Riksdag*'i ees 6. aprillil 2006, pärast seda, kui oli selgunud, et viimane oli hävitanud omaalgatuslikult materjalid, mis olid kogutud sõjatehnika vedude kohta käiva Rootsi valitsuse tellitud uurimisraporti tarbeks. Johan Hirschfeldt väitis *Riksdag*'i ees, et uurimiseks kogutud taustmaterjalide hävitamiseks võttis ta küll ise vastu otsuse, kuid seda vastavalt oma arusaamisele valitsuse püstitatud ülesande täitmisest. Parlamendisaadikute küsimustele vastates selgus samuti, et Johan Hirschfeldt on unustanud kõik kõrvalised asjaolud, mis talle uurimise jooksul olid teatavaks saanud ning mis ei puuduta otseselt sõjatehnika vedusid kahel raportis mainitud kuupäeval. Antud temaatika leidis käsitlemist ka komisjoni delegatsiooni Rootsi visiidi ajal 1.–2. juunil 2006.

Komisjoni delegatsiooni Rootsi visiidil oli minister Mona Sahlini ning sõjaväeluure endise ülema kindralmajor Erik Rosanderiga kõne all muu hulgas tuukrite vaikimisvande küsimus. Mona Sahlin ütles komisjonile, et vaikimisvannet ei ole "tõenäoliselt Rootsi valitsuse võimuses lõpetada" ja tema arvates tuleks seda küsimust täpsustada. Komisjonil puudub põhjalik ülevaade Rootsis kehtivatest vaikimisvannet puudutavatest õigusaktidest, kuid kindralmajor Erik Rosanderiga kohtumisest võis järeldada, et riigisaladuse kaitse toimib Rootsis üldjuhul samamoodi kui Eestis. Samal ajal on olemas seadusega reguleerimata vande andmise instituut kui kokkuleppe, mitte õigusliku regulatsiooni alusel ning seda saab lõpetada üksnes valitsus. Selliseid vande alt vabastamisi on Rootsis valitsuse otsusega ka tehtud.³²

Komisjoni on seisukohal ja teeb ettepaneku, et Eestil kui parvlaeva Estonia lipumaal ning JAIC-i tööd juhatanud riigil on õigus tuukritöö tellija, tuukritöö teinud ettevõtte ja tuukrite käsutuses olevale informatsioonile ning Vabariigi Valitsus peaks kasutama kõiki diplomaatilisi võimalusi mõjutada Rootsi valitsust, et tuukritelt vaikimisvanne kõrvaldataks, aidates seega lahendada mitmeid parvlaevaga Estonia seotud küsimusi, mille vastuseid Eesti Vabariigi käsutuses ei ole.

4. Küsitletavatega kohtudes tõstatus teistest küsimustest esile parvlaeva Estonia meresõidukõlblikkuse küsimus. Senised ametlikud uurimised ei ole käsitlenud, kas laev ka tegelikult vastas sertifikaadil näidatule, võttes arvesse, et rahvusvaheline uurimiskomisjon (JAIC) keskendus oma uurimisega üksnes laevahukule ning vahetult enne laevahukku toimunule. Jääb selgusetuks, miks JAIC ja kriminaalmenetlus ei pööranud tähelepanu laeva sertifitseerimisega seotud küsimustele. Sellised küsimused on muu hulgas: mis alustel anti välja parvlaeva Estonia meresõidukõlblikkust tõendav sertifikaat? Kas laev ka tegelikult vastas tehniliselt igakülgselt õigusele sõita avamerel? Kuidas hinnata tolleaegseid ekspertiise laeva tehnilise seisukorra kohta?

³² Praktikaks on Erik Rosanderi väitel Rootsi valitsus vabastanud vande alt mõned luureametnikud 2000. aastal, kui moodustati Rootsi *Riksdag*'i ja valitsuse ühiskomisjon, et uurida, kas Rootsi luure on kogunud ja analüüsinud riigi kodanike poliitiliste vaadete kohta infot. Uurimise käigus vabastas Rootsi valitsus vande alt mõned Rootsi luureametnikud, et neid saaks uurimiskomisjoni tarbeks küsitleda.

Küsimusi tekitab see, kuidas omistati rannikusõidu õigusega laevale ühel hetkel +I 3/3 E, Deep Sea, Ice IA, Car/Passanger Ferry + (AUT) sertifikaat.

Teada on, et Soome Mereturvalisuse Amet andis laevale pärast ehitamist reisilaeva mereohutust tõendava sertifikaadi³³, mille alusel oli laeval õigus sõita rannikuvetes. Laeva mereohutuse üle teostas järelevalvet Soome Meresõiduamet kuni 14. jaanuarini 1993. Bureau Veritas oli tollal volitatud tegema järelevalvet laeva tehnilise seisukorra ja selle vastavuse üle rahvusvahelistele nõuetele. Pärast mainitud kuupäeva läks vastutus laeva tehnilise seisukorra eest Eesti Meresõiduametile, kes pikendas Bureau Veritase volitusi teostada järelevalvet laeva meresõiduohutuse üle SOLAS-e ja teiste rahvusvaheliste mereturvalisuse konventsioonide kohaselt.

Täiendavat selgust tuleks komisjoni arvates tuua parvlaeva Estonia tehnilise vastavuse kohta viimasele antud meresõidukõlblikkuse sertifikaatide valguses: mis alustel väljastati parvlaeva Estonia meresõidukõlblikkust tõendavad sertifikaadid? Kas parvlaev Estonia vastas tehniliselt igakülgsele õigusele sõita avamerel? Missuguseid ekspertiise ja hinnanguid on andnud toleaeagsed eksperdid laeva tehnilisele seisukorrale?

VI. Kokkuvõte

Komisjonile teadaolevalt toimusid sõjatehnika väljaveod 14. ja 20. septembril 1994 parvlaevaga Estonia Eesti Vabariigi territooriumilt Rootsi Kuningriiki. Vedusid korraldas Rootsi sõjaväeluure MUST. Komisjon tuvastas, et Eesti riigi ametkonnad ja ametiisikud ei olnud teadlikud 14. ja 20. septembril 1994 parvlaevaga Estonia toimunud sõjatehnika väljavedudest Rootsi Kuningriiki. Komisjoni andmetel said Eesti ametkonnad esimest korda kinnituse mainitud vedude toimumise kohta 2005. aasta jaanuaris, kui Rootsi eriteenistuste esindajad teavitasi Teabeametit.³⁴

Uurimiskomisjoni delegatsiooni visiidil Rootsi 1.–2. juunil 2006 kinnitas Rootsi sõjaväeluure MUST toonane ülem kindralmajor Erik Rosander komisjoni delegatsioonile, et kõnealusest sõjatehnikast teavitas Rootsi eriteenistusi “Eesti poole esindaja” ning veoste Rootsi toimetamise logistiliste ja transportimisega seotud küsimuste lahendamise tagasid rootslased. Väidetavalt edastas Rootsi veoste koosseisu kohta Eesti esindajale veoste sisu kirjeldava memo. Komisjon ei ole tuvastanud, kellele memo tollal saadeti. Uurimiskomisjonil ei ole õnnestunud leida kinnitust ühegi Eesti Vabariigi praeguse ega tollase ametniku ega muu isiku kohta, kes oleks teadnud või kaasa aidanud mainitud sõjatehnika veole või kes oleks kinnitanud kindralmajor Rosanderi esitatud informatsiooni. Mainitud vedude puhul ei olnud 1994. aastal tegemist Rootsi ja Eesti ametivõimude koostöös teostatava salajase luureoperatsiooniga. Komisjon leiab, et mainitud sõjatehnikavedude puhul tegutses Rootsi Kuningriik Eesti territooriumil oma luureoperatsiooni läbi viies viimase teadmata.

³³ *Passanger Ship Safety Certificate*, mis oli kooskõlas mereturvalisuse konventsiooni SOLAS-ega (*Safety of Life at Sea*).

³⁴ Vahetult enne Johan Hirschfeldti raporti avalikustamist 21. jaanuaril 2005.

Komisjon tuvastas, et Rootsi Kuningriigi esindajad ei täitnud 1994. aasta septembris Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia väljaveetud sõjatehnika puhul tolliprotseduure nõuetekohaselt.

Komisjonil puudub võimalus hinnata, kas 1994. aastal aset leidnud sõjatehnikaveod Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia Rootsi Kuningriiki olid vastuolus või kooskõlas Eesti riigi huvidega.

VII. Ettepanekud Vabariigi Valitsusele

1. Teha Vabariigi Valitsusele ettepanek tagada Eesti Vabariigi täielik kaasamine käimasolevates ja tulevikus aset leidvates parvlaeva Estonia puudutavates uuringutes. Vabariigi Valitsusel leida võimalused tagamaks kõigile asjakohastele materjalidele ja informatsioonile juurdepääsuks igakülgne koostöö Rootsi Kuningriigi Valitsuse ning ametkondadega.
2. Teha Vabariigi Valitsusele ettepanek luua suurõnnetuste uurimiseks vajalikud õiguslikud mehhanismid, et suurõnnetuste tarvis loodaks komisjon, mille liikmed saaksid vajaduse korral uurimist läbi viia ajutiselt põhikohaga.
3. Lähtudes asjaolust, et parvlaeva Estonia huku järel on siiani teadmata kadunud, ent väidetavalt laevahukust pääsenud mitu isikut, ning arvestades, et viimastel võib olla olulist informatsiooni parvlaevaga Estonia seotud küsimuste kohta, teha Vabariigi Valitsusele ettepanek jätkata nende isikute otsimist.

Margus Leivo

Jarno Laur

Ken-Marti Vaher

Ülle Rajasalu

Trivimi Velliste

Raporti juurde on lisatud üks eriarvamus:

1) Riigikogu liikme Evelyn Sepa eriarvamus

Tallinn, 19. detsember 2006,

Eriarvamus Riigikogu 1994.aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude väljaselgitamiseks moodustatud uurimiskomisjoni lõpparuande juurde.

Tallinn, 19.detsember 2006.a.

Käesolev eriarvamus käsitleb aruande VI ja VII peatükki, ehk kokkuvõtet ja ettepanekuid Vabariigi Valitsusele. Ühtlasi juhin tähelepanu ka asjaolule, et komisjon ei ole kahetsusväärset lähtunud oma töö korraldamisel vajadusest anda selle käigus selgunud asjaoludele hinnang. Viimane kohustus tuleneb aga Riigikogu otsuse alusel püstitatud ülesannetest ja komisjoni mandaadist.

Komisjoni töö käigus kogutud salajane informatsioon on kaitstud vastavalt riigisaladuse hoidmist käsitletavatele õigusaktidele. Riigikogu liikmetel on õigus töötada riigisaladusega tulenevalt seadusest, millest lähtub ka kohustus teatavaks saanud salastatud informatsiooni hoida ja kaitsta. Seega ei ole küsitatud ametiisikute poolt teadlikult asjassepuutuva informatsiooni varjamine ja parlamendikomisjonile valetamine õiguspärane ega õigustatud.

Küsimusele kas ja kes teadsid ning aitasid kaasa sõjatehnikavedude toimumisele Eestist Rootsi ning kuidas tuleb nimetatud tegevust hinnata:

1. Komisjon on oma lõpparuande esimestes osades käsitlenud seda, et sõjatehnikavedude näol parvlaeval Estonia vähemalt 14. ja 20.septembril 1994.aastal oli tegemist salakaubaveoga. Pikemalt on analüüsitud ka seda, kuidas pidanuks strateegilise kauba alla kuuluva tehnika vedu toimuma, et seda oleks saanud lugeda kooskõlas olevaks Eesti õiguskorraga.

Samuti märgib komisjon lõpparuandes viidates küsitatud ekspertidele, et “professionaalne luureteenistus ei oleks sõjalise sisuga sensitiivset tehnikat transportinud tsiviillaevaga ning deklareerimata.”

Järelikult ei saa komisjon jätta võtmata ka seisukohta selles osas, et hinnata nimetatud tegevuse vastavust Eesti huvidele. Eesti seaduste rikkumine, tsiviilalusel reisivate inimeste panek kõrgendatud ohu sfääri ning ametnike eraviisiline tegevus sõjatehnikaga hangeldamisele kaasaitamisel, ei saa olla Eesti huvides. Liiatigi kui kuni 13.detsembrini 2006.aastal pidanuks komisjon oma järeldustes märkima, et Eesti pool (s.t. pool kui riik) ei teadnud ega osalenud nende vedude korraldamisel, sest Rootsi toonase luurejuhi ütlus, et koostöö toimus ametlikult ja Eesti poole palvel, ja et veoste sisu kohta esitati Eestile ka memo, ei olnud komisjoni töö käigus kogutud tõenditele tuginedes leidnud kinnitust.

Eesti kui iseseisva riigi võimalus teha ametlikku koostööd kehtivatest seadustest ja julgeolekuhuvidest lähtuvalt oli 1994.aastal täiesti olemas. Selleks oli lepinguline baas Rootsi Kuningriigiga loodud ning teadaolevalt ka praktikas kasutusel. Küll aga ei saa komisjon oma töö käigus kogutud informatsioonile tuginedes kinnitada, et kõnealustel kuupäevadel toimunud sõjatehnikaveod oleks toimud nimetatud lepingu

raames, mis omakorda kinnitab veelgi komisjoni varasemat hinnangut, et tegu oli salakaubaveoga s.t. ebaseadusliku tegevusega.

2. 13.detsembril 2006.aastatl toimunud komisjoni koosolekul ilmnenu informatsioon kummutab aga ühemõtteliselt tolleks hetkeks komisjoni vaatevinklist korrektse väite nagu ei omanuks Eesti mitte mingisugust informatsiooni sõjatehnika vedudest kõne all oleval ajaperioodil. Seega ei saaks lõpparuanne ka selliseid järeldusi sisaldada.

Nimelt teatas komisjoni liige, Isamaa ja Res Publica Liitu kuuluv Trivimi Velliste, et tema valitsuse liikmena teadis kõnealustest sõjatehnikavedudest. Ühtlasi kinnitas Velliste, et tõele ei vasta ka komisjoni järeldus, et komisjoni poolt küsitletud kõrged Eesti ametiisikud ei teadnud sõjatehnikavedudest, mida on kinnitatud nii suuliste küsitluse kui ka kirjalike vastuste vormis. "See väide ei vasta tõele, et Eesti juhid, kes on siin käinud tunnistusi andmas, et nad ei teadnud mitte midagi. See väide ei vasta tõele," teatas Velliste.

3. Kui komisjoni nõustanud eksperdid on kahelnud selles, et tegu oli luureoperatsiooniga tuleb tähelepanu pöörata veel asjaolule, et isegi juhul kui Eesti, kes ühe poole väitel osales "ametlikult" luureoperatsioonis ning komisjoni varasema järelduse kohaselt "ei teadnud ega osalenud" sõjatehnikavedude korraldamisel ning komisjonis vaidlusi põhjustanud küsimus, kas tegu oli luure või strateegilise kauba väljaveoküsimusega, ei saa Eesti Vabariik oma territooriumil luurata ega sellel otstarbel õiguspäraselt võõrandada endale kuuluvat vara, mis jäeti siia lahkunud Vene Föderatsiooni sõjaväe poolt, ilma, et sellest jääks maha jälg.

Nimetatud vastuolu seisneb ühelt poolt selles, et on ilmnenu Eesti poole osalus ja teadmine ning teiselt poolt see, et sõjatehnika võõrandamisest ei ole jälgi ning sellest järeldub, et tegu oli riiklikul tasemel aktsepteeritud salakaubaveoga. Viimase vältimiseks tulnuks jälgida toona kehtivat õiguskorda strateegilise kauba väljaveo kohta. Luuretegevuse retooikas Eesti huvides tuleb kahelda aga põhjusel, et koostöö luuramiseks iseendale ametlikult kuuluva vara suhtes ei ole lihtsalt võimalik. Viimane tõdemus tuleneb aga nn juulilepetest, mille alusel siia jäänud sõjatehnika kuulus Eesti Vabariigile ja selle ametlik üleandmine oli võimalik ja võis tuleneda Eesti julgeolekuhuvidest, millise tegevuse kohta puudub aga Eesti riigiasutustel suuline või kirjalik tõendusmaterjal.

Tuginedes eeltoodule leian, et komisjon oleks pidanud oma lõppjäreldustest nimetatud vastuolud kõrvaldama, andma neile ühemõttelise hinnangu ning et ettepanekutes Vabariigi Valitsusele pidanuks kajastuma ka järgmised ettepanekud:

1. Esitada Rootsi Kuningriigile järelepärimine sõjatehnika vedudes Eesti poolel osalenud isikute tuvastamiseks ning veose sisu käsitleva ülevaate saamiseks. Eesti poole kaasamise nõue ei ole piisav ega asjakohane. Ilmnenu asjaolude valguses peaks Eesti Parlament andma Valitsusele selge suunise ka ise uute uurimismenetluste algatamiseks;
2. Teha Rootsi Kuningriigile ja Soome Vabariigile ettepanek vaadata üle nn hauarahulepe ning moodustada uute uurimistoimingute tegemiseks uus rahvusvaheline uurimiskomisjon, kelle ülesandeks on uute asjaolude valguses kontrollida rahvusvahelise komisjoni lõppraporti järeldusi ning koguda vrakilt uusi tõendeid;

3. Korraldada laevahuku ohvrite omaste ühistegevuses finantsiline toetus õigusabi ostmiseks seonduvalt kaebuste menetlemise või esitamisega erinevates rahvusvahelistes kohtuinstantsides;
4. Avada uus kriminaaluurimine tuvastamaks isikuid, kelle teadlik või tahtlik tegevus või tegevusetus viis seonduvalt sõjatehnika salajaste vedudega suure ohvrite arvuga laevahukuni. Kuna erinevad uurimised ei ole käsitlenud laeval olnud lasti sisu, kuid viide sõjatehnika vedudele ja selle mõjule uurimise objektiivsusele on ilmselged, ei saa ilma lasti uurimata väita, et kriminaalmenetluse lõpetamise aluseks oli koosseisu puudumine.

Evelyn Sepp
Riigikogu liige

Riigikogu 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude selgitamiseks moodustatud uurimiskomisjoni käsutuses olevate materjalide loetelu:

1. Riigikogu uurimiskomisjoni 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude selgitamiseks moodustamise materjalid (Seaduseelnõud, seletuskirjad);
2. Riigikogu uurimiskomisjoni 1994. aastal Eesti Vabariigi territooriumilt parvlaevaga Estonia sõjatehnika väljaveo asjaolude selgitamiseks vahearuaned;
3. Kutsed komisjoni koosolekutele (Riigisaladus³⁵);
4. Komisjoni ette kutsutute nimekiri (Riigisaladus³⁶);
5. Estonia komisjoni koosolekute stenogrammid (Riigisaladus³⁷);
6. Estonia komisjoni koosolekute lindistused (CD - 20 tk) (Riigisaladus³⁸);
7. Komisjoni ette kutsutu õigused ja kohustused, originaalid (Asutusesiseseks kasutamiseks³⁹);
8. Ekspertarvamus Eesti Vabariigi, Soome Vabariigi ja Rootsi Kuningriigi vahelise reisiparvlaev „Estonia” huku koha kaitse kokkuleppe ja selle lisaprotokolli kohta;
9. Rahvusvahelise uurimiskomisjoni (JAIC) vahearuanne, aprill 1995.a;
10. 2. juuni 2006 Rootsi visiidi materjalid (stenogramm, pressiteade, lähetusaruanne);
11. Eesti Vabariigi ja Rootsi Kuningriigi vaheline leping vastastikusest abist tolli küsimustes (koostatud 18.02.1993);
12. Eesti Vabariigi ja Rootsi Kuningriigi üldine salastatud teabe kaitse julgeolekukokkulepe;
13. Väljavõte Tallinna Reisisadama autode registriraamatust 27.09.1994.a. M/S Estonia väljumise kohta;
14. Kaitsematerjalide transport M/S Estonial septembrikuus 1994 (Johan Hirschfeldt'i raporti tõlge);
15. 27.09.94 MS Estonia kaubadeklaratsioonid, Cargo manifest;
16. Kriminaalpolitsei, kriminaalasja nr 94890041 olevate dokumentide loetelud;
17. „Rahvusvaheline narkootikumide salakaubavedu ja endine NSVL”, Uurimisgrupp „Feliks” raport, koostanud Ivan Ivanov, Moskva, veebruar 1995.a;
18. Vabariigi Valitsuse asjatundjate komisjoni materjalid (komisjoni moodustamise akt, aruanded 31.03.2005, 10.03.2006);

³⁵ Riigisaladuse seadus § 6 – RT I 2006, 50, 374

³⁶ *Ibit*, § 6

³⁷ *Ibit*, § 6

³⁸ *Ibit*, § 6

³⁹ Riigikogu juhatuse otsus nr 216, 11.maist 2004

19. Muu infomaterjal:

- a. Silver Linde intervjuu 21.05.2001 Helsingi vanglas;
- b. Jutta Rabe fax 21.10.2006 (Videomaterjalide nimekiri MS Estonia laevavrakist);
- c. EV Kaitseministri käskkirjad aastast 1994: Kaitseministeeriumi struktuuri ja ametipalkade kinnitamine jmt (Riigisaladus⁴⁰);
- d. Riksdagi uurimiskomisjoni Eesti visiidi käigus edastatud materjalid.

20. Õli eemaldamiseks 1996. aastal toimunud operatsiooni DVD;

21. Ajalehe artiklid ja väljalõiked.

⁴⁰ Riigisaladuse seadus § 6 – RT I 2006, 50, 374